

Etniske minoriteter og sosialt arbeid

Marianne Rugkåsa

Førsteamanuensis

OsloMet – storbyuniversitetet

Marianne.Rugkasa@oslomet.no

Min kurdiske svigermor, Dilber kunne ikke kunne et ord norsk. To uker før hun døde, var jeg sammen med min mann og svigerinne i møte med behandlende overlege og sykepleier på et norsk sykehus. Svigermor hadde sterke smerter, og vi ba om at hun skulle få sterkere smertelindrende behandling. Dette var overlegen lite villig til, og han forklarte at de som kommer fra land som Tyrkia har lavere smertetoleranse og uttrykker smerte på en mye sterkere måte enn «oss». Jeg skal ikke her kommentere vår respons på dette. Mitt poeng er snarere: Hvordan kan man ende her, – i å kulturforklare andres smerte? Selv om dette eks-empellet er fra helsetjenesten, så møter vi dette problemet også i sosialt arbeid, hvor menneskers problemer og behov mange ganger forstås og møtes primært som noe «kulturelt». Det er dette jeg ønsker å problematisere i denne kommentaren.¹

I sosialt arbeid med etniske minoriteter har det lenge vært en forståelse at det å tilegne seg kunnskap om forskjellige gruppers kulturelle verdier, normer og praksiser vil lede til økt kompetanse hos sosialarbeidere. Dette kalles gjerne kulturkompetanse eller kultursensitivitet. Kulturkompetanse dreier seg i korthet om å tilegne seg faktakunnskaper om andres kulturelle tradisjoner, slik blant andre Charmaine Williams (2006) har beskrevet det. Kultursensitivitet handler på sin side om hvordan en på bakgrunn av «kulturell kunnskap» skal kommunisere og samhandle med klienter med en annen kulturell bakgrunn. Disse begrepene, 'kulturkompetanse' og 'kultursensitivitet', reflekterer forestillinger om at dersom man tilegner seg kunnskaper om andres kulturelle verdier og normer, vil man utvikle ferdigheter i å arbeide bedre med dem. Dette kan dreie seg om kunnskap om «de andres» tradisjoner, religion, kommunikasjonsformer, kjønnsrollemønstre eller oppdragelsesstrategier. En konsekvens av slike forestillinger er, og har vært, at politikere og fagfelt etterspør

1. Kommentaren er basert på et innlegg ved et seminar for professor Mona Sandbæk ved HIOA 29.11.2017. Forfatteren har tidligere publisert en artikkel (Rugkåsa, Ylvisaker og Eide 2017) og et bokkapittel (Rugkåsa og Ylvisaker 2018) som omhandler samme tematikk.

kulturell kompetanse og kultursensitivitet i sosialfaglig profesjonsutøvelse. Videre etableres kurs og videreutdanninger, og det skrives bøker som tilbyr en slik kunnskap, slik vi blant annet har gjort ved HIOA siden tidlig på 1990-tallet.

Mye bra arbeid har funnet sted, både i fagfelt og utdanningsinstitusjoner. I denne kommentaren vil jeg imidlertid rette et kritisk blikk på kulturkompetansediskurser i sosialt arbeid. Å utfordre kulturkompetansediskurser kan føre til kritikk om at en ikke ser eller forstår betydningen av kulturelle faktorer i menneskers liv. Som sosialantropolog er jeg selvsagt bevisst – og har fått inn med den faglige morsmelka – betydningen av hvordan kulturelle fortolkninger er en sentral dimensjon i all menneskelig samhandling. Likevel må kulturkompetansediskursen på samme måte som andre diskurser, tåle et kritisk blikk. Det er ikke noe enten–eller, men et både–og når det gjelder hvordan kulturelle modeller er og bør være til stede i profesjonell sosialfaglig praksis.

Norsk og svensk forskning på sosialt arbeid med etniske minoriteter har vist at sosiale problemer i Norden ofte forstås med utgangspunkt i kulturelle forskjeller (Eliassi 2015; Kriz og Skivenes 2010). Dette står i kontrast til for eksempel Storbritannia og USA der sosiale problemer i større grad relateres til ujevne maktrelasjoner og etniske minoriteters ofte underordnede eller marginaliserte posisjoner i samfunnet. Der har en i langt større grad enn i Norge blant annet vært opptatt av hvordan diskriminering, rasisme og fattigdom former sosiale problemer.

NTNU samfunnsforskning lanserte nylig forskningsrapporten *Myter og realiteter. Innvandreres møte med barnevernet* på oppdrag fra Bufdir (Berg, Paulsen, Midjo, Haugen, Garvik og Tøssebro 2017). I rapporten konkluderes det blant annet med at mye av premisset for diskusjoner i barnevernet når det gjelder innvandrere har vært at konflikter gjerne handler om kulturforskjeller. Videre finner forskerne at manglende kultursensitivitet blant de ansatte i barnevernet ofte blir presentert som forklaring på at det oppstår konflikter mellom barnevern og innvandrere.

Også i forslag til ny barnevernslov (NOU 2016:16, kap. 3.6.4.) understrekes det at kultursensitivitet er viktig i barnevernet. Hva NOU'en legger i begrepet er imidlertid noe utydelig. I den grad begrepet konkretiseres handler det om språk og kommunikasjon, hensyn til kulturell bakgrunn, først og fremst når man skal plassere barn i fosterhjem, og om nødvendigheten av å gi informasjon om barnevernet til innvandrerbefolkningen. Det legges vekt på at foreldre og barns etniske, religiøse, kulturelle og språklige bakgrunn skal tas hensyn til i alle handlinger og beslutninger som berører barn og i vurdering av «barnets beste». Videre understrekes det at barnevernet må ha kompetanse og kunnskap om etniske minoriteters rettigheter, og særlig om barns kulturelle rettigheter i henhold til Barnekonvensjonen. Det advares imidlertid mot at barnevernet inntar en «kulturrelativistisk» tilnærming, altså at barnevernet skal operere med ulik standard når det gjelder hva som er god omsorg avhengig av kulturell bakgrunn. Dersom barns rett til forsvarlig omsorg og beskyttelse kommer i konflikt med kulturelle eller religiøse normer, må hensynet til disse vike, står det. Kan med andre ord kultursensitivitet, slik det her angis, forstås som noe det kan bli *for mye* av og som det finnes grenser for? Hvordan, og av hvem skal disse grensene defineres? Risikerer sensitiviteten å bli vilkårlig dersom det er den enkelte barnevernarbeider som skal vurdere når og hvordan man skal ta hensyn til kulturelle forhold? Slik jeg leser NOU'en legger begrepet kultursensitivitet primært føringer for hvordan barnevernet skal forholde seg til

etniske minoriteter, altså til «de andre». Bevissthet om og betydning av majoritetens kultur (samt diverse sub-kulturer) og hvordan denne påvirker samhandlingen, blir i mindre grad tydeliggjort. Jeg kommer tilbake til dette etter at jeg har sett litt nærmere på kritikken av kulturkompetansediskursen.

I internasjonal forskning i sosialt arbeid har det i flere tiår vært rettet til dels hard kritikk mot kulturkompetansediskurser i sosialt arbeid, altså perspektivet at kunnskap om minoritetsgruppers «kultur» er det ideelle utgangspunkt for hvordan man forstår og behandler sosiale problemer (Abrams og Moio 2014; Dean 2001; Nadan 2017; Nylund 2006; Pon 2009). Mange har vist hvordan diskursen er preget av indre konseptuelle spenninger og motsetninger (Johnson og Munch 2009; Williams 2006). Dette er en kritikk som har vært nærmest fraværende i Norge. I den internasjonale kritikken legges det vekt på at kulturkompetanse er et begrep som er utydelig og vanskelig å definere. Ofte blir det et teknisk begrep som henviser til spesifikke ferdigheter, verktøy og metoder for å effektivisere arbeidet. Det eksisterer en underliggende antakelse om at det finnes en «målbar» kulturell kunnskap om «de andre», som kan gjøre minoriteter forståelige for majoriteten. Kritikerne hevder at kulturkompetansediskurser er basert på en essensialistisk og statisk forståelse av kultur, noe som gjør at en risikerer å betrakte andre mennesker nærmest som objekter og ikke som personer med særskilte og individuelle utfordringer og behov. Ofte skjer dette ved at en legger vekt på gruppeidentitet eller gruppekarakteristikk framfor individuell identitet, slik at man blir møtt som «en kurdisk pasient» og ikke som Dilber. En annen sentral, kritisk innvending, er at kulturkompetansediskurser i liten grad forholder seg til maktforskjeller. Ved primært å fokusere på kultur og kulturforskjeller risikerer en å usynliggjøre hvordan strukturelle og institusjonelle maktrelasjoner påvirker både klientenes liv og sosialfaglig praksis. Slik risikerer vi å usynliggjøre diskriminering gjennom å fokusere på forhold som etnisitet, kjønn eller klasse, for eksempel at innvandrere møter større barrierer i arbeidslivet enn etnisk norske borgere. I sin ytterste konsekvens kan usynliggjøring av strukturelle maktrelasjoner føre til diskriminerende praksis, hevder en rekke internasjonale forskere (bl.a. Lee og Farrell 2006; Pon 2009).

Et annet moment i kritikken er at en sterk vektlegging av kulturforskjeller og kulturkompetanse kan gjøre at sosialarbeidere ikke stoler på at deres sosialfaglige kompetanse er gyldig i arbeid med etniske minoriteter. Dette er noe jeg selv har erfart gjennom mange års undervisning og forskning: Studenter har ofte sagt at de trenger å lære seg metoder og modeller de kan bruke i arbeid med minoritetsfamilier, og de antar dermed at deres generelle kompetanse ikke strekker til. Kulturkompetansediskursen kan dermed bidra til at sosialarbeidere nedvurderer sin faglige kompetanse til å arbeide med etniske minoriteter, og derfor blir usikre og handlingslammet. Dette har blant annet blitt belyst i forskning fra Storbritannia (Williams og Soydan 2005).

Men er det da så problematisk at sosialarbeidere etterspør og tilegner seg kunnskap om klientenes kultur? Nei, selvsagt ikke! Å ha kunnskap om hva som kan være betydningsfullt i mennesker liv og å kommunisere dette, kan være en måte å vise interesse og respekt for andre mennesker, og absolutt hjelpe sosialarbeidere til å forstå dem bedre, og det kan bidra til å bygge gode relasjoner. Det som derimot er problematisk – ja, det kan til og med være ødeleggende – er dersom vi tror at generell kunnskap om en gitt kultur gjør at vi vet noe om enkeltmennesker og deres behov.

Ekspertkunnskap, som kulturkompetansediskurser kan være uttrykk for, strider mot moderne sosialt arbeids teori og praksis. Sosialt arbeid har de siste tiårene beveget seg bort fra ideen om at vi kan være eksperter på andre menneskers liv, hvor vi ved faglig ekspertise kan løse deres sosiale problemer. Det har vært en bevegelse fra kunnskap *om* til kunnskap *fra* klientene hvor empowerment og brukermedvirkning står sentralt. Klientene har i økende grad blitt møtt som eksperter på og i eget liv, og utgangspunktet er at vi skal lytte til og lære av klientene. Så rent bortsett fra at det ville være umulig å tilegne seg inngående kunnskap om de kulturelle tradisjonene til alle de forskjellige klientene en sosialarbeider møter i sin hverdag, vil det uansett ikke kunne erstatte det å lytte til den individuelle klient.

Ceceile Jåvo (2010) sier at «kultursensitiv kommunikasjon» innebærer å forstå *når* og *hvordan* kulturelle forskjeller påvirker i samhandling, og at kultursensitivitet «betyr å være bevisst på at kulturelle forskjeller og likheter finnes, og at dette vil påvirke våre verdier, læring og atferd. I en behandlingssituasjon vil kultursensitivitet bety å kunne oppdage og forstå i hvilken grad kulturelle faktorer påvirker kommunikasjonen og den sosiale interaksjonen» (Jåvo 2010:155). På denne måte er kultursensitivitet ikke bare relevant når det gjelder «de andre», slik som det kan virke som i forslaget til ny barnevernslov, men like relevant når det gjelder «oss selv». En kultursensitiv tilnærming innebærer på denne måten at vi i sosialfaglig praksis er følsomme for både egne og andres kulturelle normer, verdier og praksiser, og ikke minst bevisst hvordan dette påvirker forforståelse og samhandling. Å være bevisst betydningen av kulturelle forhold er derfor et av elementene som inngår i en helhetlig sosialfaglig tilnærming til alle menneskers livssituasjon.

Er det så ikke noe spesielt det er nødvendig å lære seg i sosialt arbeid med etniske minoriteter? Jo da! Det er mange ting det vil være hensiktsmessig å ha kunnskap om for å yte god og tilpasset hjelp: Vi lever i en globalisert verden hvor mange mennesker har tilhørighet og relasjoner i flere land. Deres liv kan derfor ikke utelukkende forstås med utgangspunkt i tilværelsen i Norge. Det er også nødvendig å inkludere perspektiver på global migrasjon, både på individuelt og strukturelt nivå. Videre er det viktig med kunnskap om nasjonale og internasjonale lover og konvensjoner, om innvandrings- og integreringspolitikk, og å ha mot til å engasjere seg når det er nødvendig. Ikke minst er det viktig å være bevisst hvordan rasisme, diskriminering og andre marginaliseringsprosesser påvirker klienters situasjon og hvordan de har det. Vi vet at minoritetsfamilier er sterkt overrepresentert når det gjelder fattigdom og ekskludering, blant annet på arbeids- og boligmarkedet.

NTNUs forskning (Berg mfl. 2017) viser at barnevernstjenester med mye erfaring fra arbeid med etniske minoriteter er mindre usikre og problematiserer kulturforskjeller langt mindre enn barnevernstjenester som har liten erfaring med minoriteter. Det samme har jeg erfart ved datainnsamling i prosjektet Helhetlig oppfølging av lavinntektsfamilier i NAV (HOLF-prosjektet): NAV-kontorer som har mye erfaring med en etnisk mangfoldig brukergruppe legger i større grad vekt på sosiale problemer som arbeidsledighet, psykiske problemer eller dårlige levekår. Kulturforskjeller gis først oppmerksomhet dersom sosialarbeiderne vurderer at det kan være relevant i konkrete situasjoner. Dette kan vise at nærhet til og erfaring med arbeid med etniske minoriteter bidrar til at kulturforskjeller tones ned. Jeg har nylig hørt Kirkens Bymisjon snakke om sosialt arbeid blant fattige tilreisende migranter, og Uteseksjonen om arbeidet med sårbare migranter i Oslo sentrum. Det sosialarbeiderne la vekt på når de snakket om migrantenes, men også sine egne erfaringer

og utfordringer i det sosiale arbeidet, var marginaliseringsprosesser og manglende sosiale og juridiske rettigheter, knyttet blant annet til migrasjon, fattigdom, fysisk og psykisk helse.

Å ta hensyn til kulturelle forskjeller inngår som tidligere pekt på i et helhetssyn innen sosialt arbeid og er ett av elementene i en helhetlig forståelse og tilnærming til menneskers liv. Følsomhet overfor kulturelle verdier og praksiser inngår slik i et sosialfaglig kunnskapsgrunnlag, på samme måte som følsomhet overfor kjønn, klasse, religion eller funksjonsevne, som er andre faktorer som påvirker klienters liv. Et slikt perspektiv, som i tillegg er lydhørt overfor klientenes egne stemmer, muliggjør innsikt i deres erfaringer, ønsker og problemer, samtidig som det vil synliggjøre kontekstuelle forhold og sosiale problemers kompleksitet.

Kjerneverdier i sosialfaglig arbeid slik de er formulert i FOs yrkesetiske grunnlagsdokument, er anerkjennelse, ikke-diskriminering, å bekjempe ulikhet, helhetssyn på mennesker, å være kritisk til standardiserte tjenester, å være i dialog om problemer, og å være oppmerksom på skjult maktbruk (FO 2015). Det er derfor nødvendig at sosialarbeidere inntar en kritisk refleksiv posisjon og analyserer hvordan kulturelle og strukturelle maktforhold og marginaliseringsprosesser påvirker samhandlingen med klientene. Dette gjelder i sosialt arbeid med etniske minoriteter så vel som i alt arbeid med alle andre, voksne og barn, kvinner og menn.

Tilbake til min svigermor Dilber. Hun var i legens øyne på en måte mer *kurdisk* enn en alvorlig syk pasient som ikke kunne uttrykke sine behov. Hvordan kunne legen på en bedre måte ha tilnærmet seg hennes situasjon og behov? I denne konkrete situasjonen ville et mer hensiktsmessig utgangspunkt vært at legen, på bakgrunn av den konkrete diagnosen og det medisinske sykdomsforløpet, hadde vurdert smertelindrende behandling på et medisinsk-faglig grunnlag. På samme måte bør vi i sosialt arbeid alltid ta utgangspunkt i klientenes sosiale problemer, og deretter vurdere om, hvordan og på hvilken måte kulturelle forskjeller har betydning for hvordan problemene oppstår, forløper og kan løses.

LITTERATUR

- Abrams, L.S. & Moio, J.A. (2014). Critical race theory and the cultural competence dilemma in social work education. *Journal of Social Work Education* 45(2), 245–261. DOI: <https://doi.org/10.5175/JSWE.2009.200700109>.
- Berg, B., Paulsen, V., Midjo, T., Haugen, G.M.D., Garvik M. & Tøssebro J. (2017). *Myter og realiteter. Innvandreres møter med barnevernet*. NTNU Samfunnsforskning.
- Dean, R. (2001). The myth of cross-cultural competence. Families in society. *The Journal of Contemporary Human services*, 82(6), 623–630. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.151>.
- Eliassi, B. (2015). Constructing cultural otherness within the Swedish welfare state: The cases of social workers in Sweden. *Qualitative Social Work*, 14(4), 554–571. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473325014559091>.
- FO (2015). *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere*. Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere. FO-kongressen 2015.

- Jåvo, C. (2010). *Kulturens betydning for oppdragelse og atferdsproblemer. Transkulturell forståelse, veiledning og behandling*: Universitetsforlaget.
- Johnson, Y.M. & Munch, S. (2009). Fundamental contradictions in cultural competence, *Social Work*, 54, 220–231.
- Kriz, K. & Skivenes, M. (2010). “Knowing our society” and ”Fighting against prejudices”: How child welfare workers in Norway and England perceive the challenges of minority parents. *British Journal of Social Work*, 40(8), 2634–2651. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcq026>.
- Lee, A.S. & Farrell, M. (2006). Is cultural competency a backdoor to racism? *Anthropology News*, 47(3), 9–10. DOI: <https://doi.org/10.1525/an.2006.47.3.9>.
- Nadan, Y. (2017). Rethinking «cultural competence» in international social work, *International Social Work*. 60(1), 74–83. DOI: 10.1177/0020872814539986.
- NOU 2016:16 *Ny barnevernslov. Sikring av barnets rett til omsorg og beskyttelse*: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Nylund, D. (2006). Critical multiculturalism, whiteness, and social work. Towards a more radical view of cultural competence. *Journal of Progressive Human Services*, 17(2), 27–41. DOI: https://doi.org/10.1300/J059v17n02_03.
- Pon, G. (2009). Cultural competency as new racism: an ontology of forgetting, *Journal of Progressive Human Services*, 20(1), 59–71. DOI: <https://doi.org/10.1080/10428230902871173>.
- Rugkåsa, M., Ylvisaker, S. & Eide, K. (2017). Et tve-egget sverd? En diskusjon av kulturkompetansebegrepets konsekvenser i sosialt arbeid med minoritetsetniske barn og familier, *Tidsskriftet Barn* nr. 2–3.
- Rugkåsa, M. & Ylvisaker, S. (2018). Kultursensitivitet, i Eide, S.B. & Ask, T.A. (red.) *Barnevernets begreper i bevegelse*. Gyldendal Akademisk.
- Williams, C.C. (2006). The epistemology of cultural competence, *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Sciences*, 87(2), 209–220. DOI: <https://doi.org/10.1606/1044-3894.3514>.
- Williams, C. & Soydan, H. (2005). When and how does ethnicity matter? A cross-national study of social work responses to ethnicity in child protection cases, *British Journal of Social Work*, 35(6), 901–920. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch281>.